
הרב שמואל חסידא

טעמי המקרא ומשמעותם

נגינות וטעמים

המונחים "נגינות" או "טעמים" נראים לכאורה כשמות נרדפים. אמנם מתפרשות המה לשתי הוראות שונות בתחילתן, הנעוצות זו בזו בסופן.

נגינה – מהי?

כבר כתבו חכמי המוסיקה (תורת הנגינה 25), כי סיבת הנגינה היא הרעיון הגורר איתו התרגשות הלב. אותה התרגשות חותרת להתפרץ החוצה ע"י אמצעים, כמו הקול. שורש ניווני זה מתהווה לפי תנאי הרגש. רגש תוגה יחתור לביטוי בקול רחשיו הוא, ורגש שמחה יחתור לביטוי בקול רחשיו הוא.

הטעמה – מהי?

ההטעמה הנטפלת למליצה, עיקרה להשלים כוונת המליצה הנקראת מתוך הכתב. ידוע, שלדברים הנאמרים בעל-פה, בדבר איש לרעהו פנים בפנים יש יתרון מעלה. על המליצה הנשמעת מפי הקורא מתוך הכתב, המדבר אל חברו פנים בפנים, משתמש באמצעי תנועה שונים בדברו, כדי להמחיש כוונתו ורגש ליבו. פעם בקריצת העיניים ובהגבהת הגבות, ופעם בהוראת האצבע ובנענוע הראש או הידיים וכדו'. באמצעות תנועות אלו, יבחיך השומע השאלה והתשובה, הכעס והרצון, האכזבה והתקווה, הפקודה והבקשה. אבל לא יבחינו העניינים ההם לשומע מפי הקורא לפניו מתוך הכתב, אם לא שיטעים הקורא המליצה, כראוי לכל העניין, לפי שלכל רעיון ועניין מדרגה בקול ובטעם (כוזרי מ"ב).

לפי הגדרה זו יוצא, ש"הרעיון" הוא סיבת הנגינה, ואילו ה"טעם" הוא סיבת הרעיון, אלא שזה במשמיע וזה בשומע. המשמיע מתחיל ברעיון ומסיים בניגון, והשומע מתחיל בניגון ומסיים ברעיון.

טעמי המקרא

אמר ר' שמעון ב"ל התורה שניתנה למשה, עורה של אש לבנה וכתובה באש שחורה (ד"ר פ"ג) ומשה העתיק ממנה כסופר המעתיק מספר קדום (רמב"ן בראשית א'). הקב"ה מקריא לו ומשה היה קורא וכותב (ב"ב ט"ו ע"א). א"כ משה היה כשומע

1 מאמר זה פורסם במקור בהמשכים בגליונות 5, 6, 8 של "שמעתיך". הוא עבר עריכה.

מפי הקורא בכתב והקב"ה מקריא לו למשה רבנו עם קול והדר, בנעימה ובזמרה כדי שיבחינו העניינים לשמע אוזניו של משה על צד השלמות. כל עניין על פי נעימתו. אמרו חז"ל במכילתא: "והאלוקים יעננו בקול, בקול ובנעימה שהיה משה שומע, בו היה משמיע את ישראל..". וכן בתרגום יונתן "ומן קדם ה' הוה מתעני לו בקול נעים ומשבח ונעימתא מעליא". לעניין זה אחת הן, תורה נביאים או כתובים, שכולם ניתנו למשה בסיני עם חלופי נעימותיהם כאמרם ז"ל: "לא תסיג גבול רעך אשר גבלו הראשונים" (דברים כ"ו י"ד) שתקנו הניגונים. שלא יאמר ניגון של תורה לנביאים, ושל נביאים לתורה ולכתובים, ושל כתובים לתורה ולנביאים, אלא כל ניגון כמו שהוא, שהכל "הלכה למשה מסיני" שנאמר "יעננו בקול" (ספר חסידים ש"ב). ועוד אמרו: "יודע נגן – במקרא" (מדרש שמואל י"ט י"ח).

הן טעמי תורה שנמסרו למשה, כן מסר משה ליהושע ויהושע לזקנים וכו'. כן נשתלשלה הקבלה היא דור אחר דור. הבן לומד מפי אביו, והתלמיד שומע מפי הרב את המאמרים, עם כל תקון המבטא וההטעמה הראויים להם, כאשר קבל גם הוא מאביו או מרבו. אלו נתנו את כתבי הקדש לבניהם ולתלמידיהם ועזבו לקרוא בהם מתוך הכתב לבד, כי אז היה להם כדברי הספר החתום, אלא קראו לפניהם, ושנו עמהם בקול דברים בנעימה וזמרה, ומסרו להם ע"י כך טעמי התורה, והמתיקו להם דבש אמריה עד שנכנסו הדברים בלבם ונפשם והיו להם כדורבנות ומסמרות נטועים.

"רב איקא בר אבין אמר רב חננאל אמר רב מאי דכתיב והבינו במקרא אלו פסקי טעמים". ופרש"י ה"נגינות" קרויין "טעמים" (מגילה ג' ע"א) נעוצים המה הנגון והטעם זה בזה, כי כוונת אלו המבינים את העם בקראם לפנייהם מתוך הכתב שבספר תורת האלקים הייתה לעורר את לבב העם לרעיון הגנוז במליצה המקראית שבתורה הקדושה.

תועלת טעמי המקרא

בחינות רבות לטעמים – בחינה בחינה ותועלתה, כדברי הרב ר' משה קורדובירו ז"ל "ומי יוכל להעמיק בסוד הטעמים ורובי בחינתם הנעלמת" (שעור קומה פ"ח). אולם, תועלתם מבחינת הנגינה כאמור עולה על כולנה, באשר היותם אמצעים להשגת "סתרי תורה" נוסף לפירושי הפשט המתבארים ע"י הטעמים.

אמר ר' לוי (שהש"ר ד') "כל הקורא מקרא בענוונו ונגונו עליו נאמר דבש וחלב תחת לשונך (שיר ד' י"א), ופירש"י: "דבש וחלב – טעמי תורה". ובבריתא בחגיגה (י"א ע"א) אמרו: "דברים המתוקים מדבש וחלב יהיו תחת לשונך". ופירש הרמב"ם ז"ל (בהקדמתו לפרוש המשנה), "ענין דבר זה שהחכמות המתוקות שהנפש תנעם בהם כמו שינעם החיך בדבש וחלב צריכים להסתירם, ושלא ידובר בהם, ואל יעלו על שפת הלשון

בשום פנים וזה שאמרו תחת לשונך".
 נראה שיש קשר בין מאמר ר' לוי לדרשת הברייתא לומר הגם שסתרי תורה צריכים הסתרה ותחת הלשון, אולם מתוך קריאת המקרא בניגונו המקובל מורגשים בהעלם הנגינה העניינים ההם ונבלעים בנעימתם.
 "אמר ר' יוחנן כל הקורא בלא נעימה כו' עליו בכתוב אומר וגם אני נתתי להם חוקים לא טובים וגו'" (יחזקאל כ כ"ה) ופרש"י: "בלא נעימה, כגון טעמי המקראות" (מגילה ל"ב ע"א).

עוד אמרו (סנהדרין ק"א ע"ב): "הקורא פסוק בשיר השירים ועושה אותו כמין זמר מביא רעה לעולם והתורה חוגרת שק", ופרש"י: "כמין זמר, שקורא בנגינה אחרת". וכן נמצא עוד בדברי קדמונינו ע"ד תועלת הטעמים.
 הכוזרי (מאמר ב' כ"ו ב') "ובשארית הזאת אשר נשארה לנו מלשונו הברואה ימצאו ענינים דקים ועמוקים נטבעו בה להבין העניינים ולהיותם במקום המעשים ההם שהם פנים בפנים וכו' והם הטעמים אשר יקרא בה המקרא" וכו'.
 ואחריו החזיק תלמידו ר' שלמה פרחון (בספר הערוך שלו שער נקוד הפעלים) וז"ל: "ואנו, יש לנו עניינים אחרים בלשונו שיבין הקורא את התמוה ואת הגעיה ואת התחינה ואת הבלבול ואת השאלה וכו'. וכן כולן "מן הטעם שלהן תבין כאלו הנביא כנגדך. מדבר לך פנים בפנים".

כן כתב ר' יצחק בן משה המכונה פריפוט דוראן (בספרו מעשה אפוד עמ' 35) "וכבר ימצא בלשון העברי טעמים, אבל שזה מה שנמצא ממנו בספרי הקודש להשלים כוונת הפסוק ומה שיחסר הדבור בכתב מהדבור פנים בפנים. וזה, חקוי בנפש השומע, וציור בהבנת הנרצה בדבור, מאיכות הקולות אשר ידבר בהם, בחזק והרפיון כו' אשר יוכר מאיכות הדבור פנים בפנים, מכל זה מה שלא נוכל לעמוד בדבור בכתב והונחו הטעמים, להשלים מה שאפשר השלמתו מכל זה, כו'. ולסבה זאת קראות "טעמים" כי יתנו טוב טעם ודעת בספרי האלקים".

כן כתב הרשב"ץ (בספר מגן אבות הגדול עמ' נ"ה) "ובלא ספק כמו שהנקוד מורה על כוונת העניין, כן הנגון מורה ע"ז כי כמה פסוקים מתבארים מפני הנגון וכו'. כי הרבה דברים יכיר האדם מחבירו בדברו פנים הפנים עמו. מה שא"א להטעימו בכתב ולהראותו וכו'. מכל מקום בתנועות ובנגינות יתבארו הרבה דברים וכמו שנתבאר".
 זה אמר (בראשית חכמה מאמר אור עולם פרק כ') "יאר ה' פניו אליך – אלו טעמי תורה".

קדושת הטעמים

"אמר ר' נחמן מפני מה אין מקנחין בימין מפני שמראה בה טעמי תורה" ופרש"י: "נגינות טעמי המקרא של תורה נביאים וכתובים" (ברכות ל"ב ע"א). נשמע ממאמר זה עד כמה נתקדשו הטעמים עד שהיד שמראה בה הטעמים תופסת על כן קדושתם

ואין מקנחין בה.

בוא וראה עד כמה הפליגו רז"ל במעלת הטעמים והעוסק בהם, עד שדרשו (פסחים קי"ט ע"א) על הפסוק "כי ליושבים לפני ה' יהיה וגו' ולמכסה עתיק" (ישעיה כ"ח י"ח): "איכא דאמרי זה המגלה דברים שכיסה עתיק יומין ומאי נינהו? טעמי תורה" וכאן אין הכוונה על טעמי המצוות כדברי המהרש"א שם.

הטעמים, שורשי נגינות הלוויים בבית המקדש

המשוררים בביהמ"ק בנו את שירי הקודש מנגינת הטעמים, ע"י מיטב חכמת המוסיקה שהייתה ידועה להם. כי מדרך זאת החכמה לדעת לבנות מתנועה ניגונית אחת, מנגינה שלמה ונפלאה במשקלים שונים, עפ"י יסודות הנגינה הטבעיים ומדרגות הקולות המוסמכים. כן כותב ר' שמעון ב"ר צמח דוראן (הרשב"ץ) (מגן אבות הגדול עמ' נ"ה): "המשוררים במקדש היו יודעים אלו ההבדלים (ר"ל הבדלי קולות הטעמים למיניהם) וכבר אמרו (יומא ל"ה ע"ב) כי הוגרס בן לוי כשהיה נותן קולו בנעימה מכניס גודל לתוך פיו ומניח אצבעו בין הנימין, עד שהיו אחיו הכוהנים נזרקים בבת ראש לאחוריהם וכן מ"ש (ערכין י' ע"ב) מאבוב שהיה במקדש מימות משה, של קנה היה, והיה קולו ערב וכו' וכן בשאר כלים שתיקן דוד המלך ע"ה ובלי ספק שהלויים היו בקיאים בחכמת המוסיקה". ע"כ.

והר' ר' אברהם הרופא ממנטובה (שלטי הגבורים קע"ט ע"א) כותב: "בטעמים האלה על דרך האמת, נמצא כמוס שיר ציון הקדש, ששאלו לנו שובינו על נהרות בבל דברי שיר על אדמת נכר". ע"כ.

עוד שם (ד' ע"ב): "ודעו בני כי יואן ולנסיאו המחבר "לאטינו" בקש למצוא דברי חפץ בטעמי הנגינה, זרקא וכו'. ואחרי הלהג והיגיעה לא מצא אלא זה בלבד", היינו: שהטעמים ישמשו אצלנו במשפט הזמרה המלאכותית יותר ממה שישמשו אצלם הציונים ההם שקוראים אותם בלעז נוטים (ר"ל תוי הזמרה). מפני, שהנוטה האחת מהששה נוטים הנהוגים, שהם: דו, רה, מי פה, סול, לה, סי, מלמדת למזמורים קול אחד בלבד בפרוד מהקולות הנכונים שיר, ואילו ה"טעם" האחד הוא מלמד לנו תמיד קולות רבים גם יחד, שבצרופן בתכיפה זה אחר זה, יתהוו כמעט לחלק מה מחלקי הזמרה נאותה וכו'".

הטעמים שבידינו – משירי נגינות הלוויים

לאחר שהרשב"ץ פרט שהמשוררים במקדש היו יודעים אלו הבדלי הקולות של טעמי התורה, הוא מוסיף: "ולא קבלנום, ובאורך הגלות אבד כל זה". וכן ר' אברהם הרופא (בשלטי גבורים קע"ט ע"א): "אך במה שהאמינו המדקדקים לדעת הבדלי קולות הזמרה על נכון כו' טעו בחשבונם כי ה' העלים מאתנו זה כדי שלא ישתמשו אחרים בלתנו בשיר תשבחות זה, שבביאת משיחנו תשוב העטרה ליושנה, וילמדו

אותנו כהנינו לוינו ונביאינו במצוות ה' הקולות הנאותים אל הזמרה המיוסדים על זרקא וכו' אשר שכחנו בגלותנו".

והחכם ר' שמואל ארקולטי ז"ל (בערוגת הבשם פ' כ"ז): "הנה עתי עת דודים להכנס בגבולי ה"טעמים" ודרכיהם, אמנם כמעט שעברתי מהם כי לא מצאתי את שאהבה נפשי, והוא דרך הניגון המיוחס להם, קול ה' בהדר, הנותן נשמה לכל דבור ודבור, וממנו תלקח ראייה על הבנתו בהיותו נערך לענינו. אם לשבט, אם לארצו, אם לחסד, ובזה יתעוררו כוחות הנפש להשכיל להיטיב כעניין "והיה כנגן המנגן" (מלכים ב' ג') אוי נא לנו, כי מאז גלינו מארצנו מפני חטאינו, הקול קול יעקב, ובאורך הגליות שרים כחוללים בישראל חדלו, ומה כחי כי אייחל, אם אין אתנו יודע עד מה. משיר ציון מי יערוך לפניו יחסיו, וחיץ ערכו, מי ידריכנו בנתיבותיו, הלא נשכבה בבשתנו, וישחו כל בנות שיר... ונגוני אלה ואלה נשכחו מאתנו כי מעת חרבן ראשון היו הלוח וחסור העניינים המסגלים... והעד הוגרם בן לוי שלא רצה ללמד פרק בשיר (יומא ל"ה ע"ב) ובחורבן שני ספו תמו עד יעמוד הכהן לאורים... עד תזרח עלינו שמש צדקה ונבין מנגיני הטעמים".

נגינות הטעמים הידועים לנו היום הן רק שירי שירים מקצת שירי הלויים בביהמ"ק כאשר העיד הרשב"ץ שם: "והנה נשאר לנו מיני הלחנים ג'. והאחד הובדל לקריאת התורה, והשני לקריאת הנביאים, ובזה יש שני מינים קרובים זה לזה. כי קריאת ההפטר אנה כקריאת שאר הנביאים. והשלישי, קריאת הג' ספרים אמת". ע"כ. שירים אלו נשתנו בתכלית אחרי עברם דרך אלפי שנים ומליוני פיות בכל שנות גלותינו, ונתפרדו לנוסחאות שונות בתפוצות הגולה. כל הנגינות הולכות אחרי הפה וטעמן תלוי בתפיסת המזמר, כשרונו ודקות הרגשתו הפרטית. אולם, ודאי נשאר בהן גם אי אלו ניצוצי נעימות משירי הקודש של משוררי המקדש, גם אחר השנותם, ואחרי הפרדם לנוסחאות בתפוצות.

אי לזאת, שומה עלינו להקפיד על השיריים הללו, לשמרם לצביונם המקובל, מבלי לשנות, ולא לגרום מגרעות בקודש, ע"י שינויים נוספים וסלסולים מזויפים. על כל עדה לשמור על נוסחה, ובפרט כיום, שקל להעלות בכתב כל תג ותג.

טעמי המקרא כפרשנים

פסוק הטעמים

נברר עתה את ערכם של הטעמים מבחינה סנטקטית. לאמור: היחס שבין תיבות המאמר, איזו מילה נקשרת לחברתה ואיזו נפרדת, ידיעה זו הכרחית להבנת "פשוטו של מקרא". הרבה דרשות חז"ל בתלמודים ובמדרשים בנויות עפ"י בחינה זו שבטעמים. מסיבה זו נקרא להם שם לוואי נוסף: "פיסוק טעמים". שם זה מצוי בחז"ל וכוונתו תורת הפסקת במאמרים והמילים ע"י הטעמים.

"אמר רב איקא בר אבין אמר רב חננאל אמר רב: "ויקראו בספר תורת האלוקים" (נחמיה ח' ה') - זה מקרא. "מפורש" - זה תרגום. "ושום שכל" - אלו הפסוקים. "ויבינו במקרא" - זה פסוק טעמים" (נדרים ל"ז ע"ב). ופרש"י בד"ה "אלו הפסוקים": "עד היכן מסיים כל פסוק ופסוק". הר"ן שם הוסיף: "נקודות המפסיקות בין פסוק לפסוק וקרי להו "שום שכל" שעל ידיהן אדם מבין המקרא כפי תנועת הטעמים". שימת שכל הקורא צריכה להינתן לסוף הפסוק. אחר כך יוכל כבר להבין במקרא ע"י פיסוק שאר הטעמים, כמו שדרשו על "ויבינו במקרא".

ערך משותף

גם מבחינה זימרתית יש ערך לטעמים, להכריע בין תיבות המקרא להפסק ולחיבור. מבחינה זו משמשים הטעמים אמצעים מפסיקים, וממלאים ע"י כך תפקיד משותף לנעימה ולהפסקה. לערך הכרעתי זה יקרא "ערך משותף". יתכן שגם לזאת התכוונו חז"ל בשם "פסוק הטעמים". כך הבין הרא"ש ז"ל במאמר רב איקא "ויבינו במקרא" - זה פיסוק טעמים", פירש הרא"ש: "שעל ידי הנגון מבינין לחבר המקרא למעלה ולמטה".

אולם ערך פיסוק הטעמים מבחינה סנטקטית עולה לאין ערוך על ערכם מבחינה זמרתית. בעוד שהבחינה הזמרתית עשויה להכרעת הקריאה בלבד, מלמדנו הפיסוק מבחינה סנטקטית את ערך ההפסקה עצמה ביחס שבין הפסקה לחברתה שלפניה ושלאחריה.

פיסוק הטעמים להבנת פרושי המקרא

בחגיגה ו' ע"ב: "בעי רב חסדא האי קרא היכי כתיב: "וישלח את נערי בני ישראל ויעלו עולות, כבשים ויזבחו זבחים, שלמים לה' פרים" (שמות כ"ד ה) או דילמא אידי ואידי פרים הוא. למאי נ"מ - מאי דהוה הוה - מר זוטרא אמר לפיסוק טעמים". פרש"י: "בנגינות. אם תאמר שני מינים, צריך אתה להפסיק הטעם של ויעלו עולות באתנחתא או בזקף קטן, ואם מין אחד היה צריך אתה לקרותו באחד משאר הטעמים שאין מפסיקין כגון פשטא או רביע".

בדרך זו הלכו פרשנים רבים כדי להבין במקרא ובעיקר רש"י ז"ל: "מקדש, ה' כוננו ידיך" (שמות ט"ו, יז). הטעם שעליו זקף גדול להפרידו מתיבת ה' שלאחריו; המקדש אשר כוננו ידיך, ה'. "הכהן תחתיו מבניו" (שמות כ"ט, ל). מכאן ראייה שכל לשון "כהן" לשון "פועל" עובד ממש לפיכך נגון תביר נמשך לפניו.

"הכתובה בספר התורה הזה" (דברים י"ט, כ). ולמעלה הוא אומר בספר התורה הזאת (שם, כה). הזאת - לשון נקבה מוסב על התורה, הזה - לשון זכר מוסב אל הספר וע"י פיסוק הטעמים הם נחלקים לשתי לשונות, בפרשת הקללות ה"טפחא"

נתונה תחת "התורה" נמצא ספר התורה דבוקים זה לזה. "אחרי, דרך מבוא השמש" (דברים י"א, ל). להלן מן הירדן לצד מערב, וטעם המקרא מוכיח שהם שני דברים שנוקדו בשני טעמים: "אחרי" נקוד ב"פשטא" ו"דרך" נקוד ב"משפל". ואם היה "אחרי דרך" דבור אחד היה נקוד "אחרי" במשרת – בשופר הפוך ו"דרך" ב"פשטא".

רשפי, אש שלהבת יה (שה"ש ח', ו). טעם הזקף גדול הנקוד על "רשפי" מלמדנו על תיבת "אש" שהיא דבוקה ל"שלהבת-יה", לומר אש של שלהבת יה. במסכת מגילה (י"ב, ע"א): "דרש רב נחמן בר בר חסדא מאי דכתיב כה אמר ה' למשיחו לכורש (ישעיהו מ"ה א') - וכי כורש משיח היה - אלא אמר לו הקב"ה למשיח קובל אני עליך... פרש"י: "טעם מקרא זה מוכיח על דרש זה שאין לך טעם "זרקא" במקרא שאין "סגול" בא אחריו וכאן ננקד "למשיחו" ב"זרקא" ו"לכורש" ננקד ב"מאריך", להפרישו ולנתקו מעם "למשיחו".

רבנו בחיי: בפר' שמיני (י', ט) "ונר אלוקים טרם יכבה ושמואל שוכב בהיכל ה'" (שמואל ג' ג'): "שעורו טרם יכבה בהיכל ה' ושמואל שוכב במקומו וטעם ה"אתנחתא" שבמלת "שוכב" מורה כן".

"ואלמנה אשר תהיה אלמנה מכהן יקחו כי יש מהכהנים שמותרים באלמנה וזהו כהן הדיוט. וטעם הזקף קטן שבאלמנה מורה כן" (שם כ"א, ו). "תספרו חמישים יום וכבר ידעת שאין הספירה אלא מ"ט ועל כן תמצא טעם במלת "תספרו" ואינה דבוקה למלת "חמישים". אבל "חמישים" דבוק ל"והקרבתם" (שם כ"ג, טז).

מגדיר רבנו בחיי בספר בראשית (ה', כט): "ולפי שמלת "זה" כוללת שתי כוונות אלו, נכתבו במלת "זה" שני טעמים. ואל יהי דבר זה קל בעיניך שכל התורה כולה רמוזות עניינים שכליים נאמרים בהשגחה גמורה למי שמתבונן בספר תורת האלוקים. ועל זה דרשו רז"ל שגם הטעמים שבתורה נתנו מסיני והוכיחו זה ממה שכתוב "ושם שכל יבינו במקרא".

כתב הראב"ע בתחילת ספר המאזנים: "אחר שנים במספר לבנות הבית הקדוש פעם שנית, נחה רוח ה', רוח חכמה ובינה, על אנשי הבית הנקראים אנשי הכנסת הגדולה, לבאר כל חתום במצוות, והדברים עתיקים בפי צדיקים, מפי נביאים קדמונים ואחרונים. גם הם היו מטיבי טעם וילמדו הבאים אחריהם חפץ כל עניין **ע"י טעמי המקרא** והמלכים והמשרתים והסתומים והפחותים והדבקים והפסוקים ועינים היו לעוור, על כן נצא בעקבותיהם ורדף אחריהם, ונשען עליהם בכל פרושי המקרא, ובטרם שאפרש כל אלה אזהירך שתלך אחרי בעל הטעמים. וכל פירוש שאיננו על פירוש הטעמים לא תאבה אל תשמע אליו".

הטעמים בכלל תושבע"פ

הטעמים נחשבים לחלק התושבע"פ, על ידיהם אפשר להבין פירושו של מקרא, שזהו עניינה של תושבע"פ. כן מפורש בתיקונים ובזהר: בתקונים ק"כ: "דאורייתא דבכתב - ואתמר דלית להון טעמי, לאורייתא דבע"פ אית טעמי".

בזהר חלק ב' ר"ה: "והא אוקמוה רזא דאינון 'פסוקי טעמא' ומסורת וכל אינון דיוקין ורזין עלאין כולהו אתמסר למזה מסיג אי בכל הני דיוקין אתמסר אורייתא למשה, ספר תורה דאיהו בכל אינון קדושאן אמאי איהו חסר מכל הני תקונין. אלא - לכל אינון דיוקין וכל אינון טעמי ומסורות כולהו - באורייתא דבע"פ".

כתיבת הטעמים ע"י הסמנים לא הותרה כשם שלא הותרה מתחילה כתיבת התושבע"פ בכללה.

אמנם יש מקום לשאול: מניין שהסמנים היו במציאות ולא נתנו להכתב, אולי לא היו במציאות עד שנתחדשו בדור מאוחר?

באה על כך התשובה בזהר חדש שה"ש ע"ג ע"ב: "ואם תאמר נקודי תקון סופרים? ח"ן! דאפילו כל נביאי דעלמא יהון כמשה דקביל אורייתא מטורא דסיני, ליתלון רשו לחדתא אפילו חדא נקודא זעירא דאת חד אפילו אות זעירא דאורייתא". הווי אומר שסמני הטעמים ניתנו למשה מסיני, אלא שלא ניתנו להיכתב עד שבא רבנו הקדוש והתיר לכתוב את התושבע"פ משום עת לעשות לה'. מאז התחילו לכתוב את הכל, מתחילה את המשנה וההלכה שתקפה עליהם, אח"כ את האגדה (עיין רש"י גיטין ס' ע"ב ד"ה ובדברים שבע"פ ומתוך הגמ' ר"י ור"ל מעייני בספרי דאגדתא). ואחר כך בדור מהדורות התחילו לכתוב ולנקד החומשים שבידי התלמידים ולסמן הטעמים. את ספר התורה המקודש שאירו בהוויתו הקדומה - כתב בלי נקודות וסמני טעמים.

כיצד נשמרו הסמנים בתוך האומה

בספר ערוגת הבשם כ"ו דף צ' כתב ר' שמואל אקוואלטי: "ואנחנו בשם ה' אלוקינו נזכיר דברי בעל ספר "המסדר" ונאמר שהבשילו אשכולותיו ענבים ועפ"י דרכו נסלול: שהנקודות והטעמים בראם מלכו של עולם עם הלשון ויהיו אצלו אמון, אותם הראויים לתורת קדשנו, עד שנתנו למשה בסיני בתמונתם ובצורתם בכלל תושבע"פ, שלא היו רשאים לאומרם בכתב, וכאשר הותר לכתב תושבע"פ משום עת לעשות לה' הותר גם מטעם זה להורות תמונות הנקודות והטעמים בכתב, אשר קודם לכן היה המורה מלמד ומודיע לתלמידו על פה שקו אחד תחת האות פתח יקרא וסגולתו כך. וקו אחד שהוא משוך לימין התיבה ומתגלגל בסופו כטבעת יקרא "זרקא" וסגולתו כך. וכן כולם".

בספר הכוזרי מאמר ג' ל"א: "אמר החבר: מבלי ספק שהיה שמור בלבבות בפתח והקמץ וכו' והטעמים בלב הכהנים, מפני צורכם לעבודה ולהורות את בני ישראל,

ובלב המלכים מפני שניצטוו "והייתה עמו ויקרא בו כל ימי חייו" (דברים י"ז, ט),
ובלב השופטים מפני צורכם אליהם בדינים וכו', ושמו שבע המלכים והטעמים אותו
לתכונות בהם אשר העתיקום בקבלה ממשנה".

אמרו בערובין (כ"א ע"ב): "דרש רבא מאי דכתיב 'ויותר שהיה קהלת חכם - עוד לימד
דעת את העם' דאגמריה בסימני טעמים ואסבריה במאי דדמי ליה". פרש"י: "אגמריה
בסמני טעמים - קבע לה מסורת וסמנים בין בתיבות המקרא בין בגירסא של
משנה".

מסיום דברי רש"י "בין בגירסא של משנה" משמע שרש"י הכיר משניות קדומות
שהיו מסומנות בניקוד וטעמים. ועייין מגילה ל"ב ע"א ד"ה "והשונה בלא זמרה" -
שהיו רגילים לשנות המשניות בזמרה. (ועייין עוד מגן אבות נ"ה, מעשה אפוד פכ"ו,
אוצר הגאונים לנדרים 101, כרם חמד ג' 200, ספר חסידים ש"ב ובספר חסידים
השלם תתי"ז).

דברי רבא דלעיל "ואסברה במאי דדמי ליה" אינם מבוארים, אם לא שאותם סמנים
שלימד דעת את העם הסבירם ע"י דברים מדברי העולם, הדומים לאותן צורות שהיו
ודאי איתו בכתובים ולא הורשה להראותם ברבים משום האיסור הנ"ל.
ויש שהיו המורים ומקרי דרדקי מראים את צורות סמני הטעמים ע"י הנפת האצבע,
כאשר העיד רש"י בברכות ס"א ע"א בד"ה טעמי תורה: "נגינות טעמי המקרא של
תורה נביאים וכתובים, בין בנקוד של ספר ובין בהגבהת קול ובצלצול נעימות הנגינה
של פשטא ודרגא ושופר מהפך, מוליך ידו לפי טעם הנגינה ראיתי בקוראים הבאים
מארץ ישראל".

בתלמוד ובמדרשים יש זכר לטעמים אם כי מעט. בזבחים ו' ע"ב: "אמר רבא מי
כתיב ימצה (מ' שואית), ימצה (מ' קמוצה) כתיב". "מהלשון "מי כתיב" ולא "מי קרינן"
או "אל תקרי" המצוי לרוב בש"ס, משמע שהנקוד היה מסומן בספריהם ודאי היה
לרבא ספר כזה בסתר, כי להורות לתלמידים ברבים אסרו.

בשמות רבה פרשה ב' ו': "ויאמר משה משה (שמות ג' ד') אתה מוצא באברהם |
אברהם (בראשית כ"ב, יא) יש בו "פסיק", אבל משה משה אין בו "פסיק", בדרש זה אין
לפרש שהכוונה להפסק סנטקטי בלי הסמון בצורת "קו", שהרי גם במשה משה יש
הפסק "טפחא", הרי שסמן ה"פסיק" היה להם.
בירושלמי ברכות פרק ב' (עפ"י הטור או"ח ס"א): "אמר ר' נחמן בר יצחק ובלבד
שידגיש בדל"ת".

בברכות י"ג ע"ב: "ובלבד שלא יחטוף בחי"ת".
במדרש שמואל פרק י"ב: "וכחול ארבה ימים (איוב כ"ט י"ח), כחול (בשורוק) כתיב".
הרי שאמר "כתיב" ולא אמר "קרי", משמע שהשורוק היה מנוקד.

מכל הנ"ל אפשר להוכיח שהיו להם סמני הניקוד והטעמים. אמנם לא הרבו להשתמש בהם, ולא הזכירו את שמותיהם כי אם במקומות מספר, כי לא היה צורך בכך מאחר שלא היו ידועים כי אם ליחידי סגולה שבדור. אולם אלה שנכנסו לפרד"ס, מרשב"י ואילך – הירבו לדרוש בהם התורה על דרך הסוד.

פרטי הצורות של סמני הטעמים

דעתם של חלק מהמדקדקים, שפרטי הצורות של סמני הטעמים הן להורות על כיווני הנגינה (תשלום ספר המקנה). ר' שמואל ארוקוולטי דחה דעה זו, אולם גם לדעתו נקבעו הטעמים מלכתחילה כדי להורות על הנגינה. דומות הצורות של סמני הטעמים לצורות בהן משתמשים התוכנים: הזרקא דומה למזל אריה, השלשלת דומה למזל דלי, קרני פרה למזל טלה, תלישא קטנה וגדולה למזל סרטן – הסיבה לכך, "כי חכמי ישראל – וכן מחכמי האומות – הסכימו שתנועת הגלגלים והכוכבים יוצרות קולות ניגוניים, אלא שיחס צורות הטעמים לאותות המזלות הם כיחס האותיות מורים על הקולות הגבוהים והטעמים הגבוהים והטעמים שמתחת לאותיות – על הקולות הנמוכים.

המקובלים רואים בצורת סמני הטעמים חיקוי לכלי נשק פרימיטיביים, שהרי רובם בצורת מקל: שבט להכאה, מרגמה, כף-קלע, שלשלאות כפיתה, תריסי-מגן ושופרות תרועה. על כן מכונים אצלם סמני הטעמים בשם: "מאני-קרבא" – כלי קרב. על רקע זה דרשו על הטעמים בדרך הסוד, כביטוי למלחמת הקבה"ו בשרי העמים, כדי להביא פורקן לשכינה שהיא בגלות בין העמים המקטרגים עליה, וה' יריב ריבה. על כן דרשו (תיקוני זהר, מ"ו, ב) הפסוק: "שמעו הרים ריב ה'" (מיכה ו', ב): "מאן הרים – אלא הא תלת אבנין עילאין דאינון סגולתא – בגין שכינתא לגבי קבה"ו – עד דיפיק לה מן גלותא...".

שמות סמני הטעמים

שמות רבים ומתחלפים, לפעמים גם משובשים, יש בדינו. אמנם עיקרי הטעמים במקורם מבבל, הלוא ארמיים הם והם שגורים גם בפיהם של בעלי המסורה הטבריינים, אף ששפתם היתה לשון הקודש, אלא שבמרוצת הזמן התחלפו השמות והרבה מהם ניסתרסו ושובשו.

שלשה לוחות של טעמים מצויים בספרנו: האשכנזי, האיטלקי והספרדי. מקורו של הספרדי הוא מדברי רשב"י בספר התקונים, משם קיבצם הרב משה קורדבירו בשער הטעמים מספר הפרדס שלו.

יש עוד שני לוחות טעמים שניתגלו במאת השנים האחרונות. הלוח האחד מיוחס לראש חכמי המסורה מטבריה ר' אהרן בן אשר, הלוח השני מיוחס לר' יהודה בן דוד

- חיוג' מעיר פאס אשר במצרים.
- אם נערוך השוואה בין שלושת הלוחות העיקריים נמצא שהספרדי והאיטלקי שווים הן במספר הטעמים – עשרים ותשעה, והן בתוכנם, פרט להבדלים הבאים:
- (א) שינויים לשוניים בשמותם של סמנים אחדים: אזלא גרש בספרדי, נקרא "קדמא ואזלא" באיטלקי. תרי קדמין בספרדי נקרא "תרי פשטין" באיטלקי ועוד.
- (ב) בלוח האיטלקי רשומים בתחילה כל הטעמים שהם מפסיקים ואחריהם כל המשרתים, ובספרדי כל טעם משרת רשום ליד המפסיק שלו.
- (ג) הספרדי מזכיר טעם בשם "געיה" אשר לפני "תלשא", ואשר עם "שוא" "שוא-געיה" ו"געיה-שוא". באיטלקי לא נזכר אף אחד מהם.
- (ד) בספרדי נכללו עם הטעמים גם: רפא, דגש, שבלת, מפיך בהא. הכלולים בסעיף ד' הם סמנים דקדוקיים, לכן אינם מוזכרים בלוחות האחרים. השינוי הלשוני המפורט בסעיף א', אינו קובע כיוון שאין עקביות לשונית בלוחות, כל אחד בלול משתי לשונות לפחות: ארמית ולשון הקודש. כן אין להחשיב את השוני בסדר המפורט בסעיף ב', מאחר ושוני הסדר אינו משנה את התוכן. נשאר רק הבדל עיקרי אחד והוא הסימן "געיה", המופיע בספרדי ולא באיטלקי. אפשר להסיק מכאן שלשני לוחות אלה – הספרדי והאיטלקי, שורש אחד וקבלה אחת. באיטליה היו מקבלים אותם הטעמים בלשונם ובמספרם, אלא שבמשך זמן הגלות, שונו השמות ונישכחו הסמנים הנכונים. אולם ללוח האשכנזי אין שורש כלל. מחבר "טוב טעם", שהוא המקור ללוח זה, שגה הרבה בענייני הטעמים. לכן לקוי לוח זה, בסדרו מעורבבים הטעמים המפסיקים והמשרתים. כן נמנו קדמא ואזלא ואזלא גרש, שבספרדי והאיטלקי מופיע שם טעם מורכב בשם מרכבל, המוכיח שהמו"ל לא מצא ידיו ורגליו בשם זה.

מספר הטעמים וסדר מנינם

יש ערך מיוחד למספר הטעמים, כפי שעוד יתברר להלן. הראב"ע בספר צחות מונה "הטעמים שנים עשר כנגד חלקי גלגל המזלות": (1) פזרא (כולל גם את קרני פרה). (2) תלשא. (3) טרס (כולל טרסים). (4) יתיב (כולל פשטא). (5) זקפא (כולל זקפא רבא). (6) אתנח (7) זרקא (כולל הסגולתא) (8) נגדא (9) תברא (10) רביע (11) טפחא (12) סילוק.

במשרתים נמנים שבעה עיקריים: (1) אזלא (2) מארכה (3) תרסא (4) דרגא (5) נטויה (6) תלשא זעירא (7) שופר.

בזוהר חדש מקפיד למנות שלשה-עשר טעמים, כדי שיחד עם תשע נקודות

הקריאה, יתקבל מספרם עשרים ושתים כנגד מניין האותיות²: "תליסר טעמי דאורייתא אתפשטו מניהו וכולהו עשרין ותרין כחושבן אתון דאורייתא, אלין עשרין ותרין נקודין וטעמי דאורייתא".

בספר דקדוקי טעמים מצאתי מסורת קדומה: "בכל הקרייה כולה אין כי אם שלושים נגינות וזה שאמר הקבה"ו "נאדרי בכח". רש"י פרש הפסוק: "אותה ימין עצמה תרעץ אויב". זה מתאים לדעת המקובלים על אופיים הכללי של צורות הטעמים, שהם חיקוי לכלי נשק.

גדולי המדקדים האחרונים נמשכו אחר מסורת זו. הם חלקו את שלושים הנגינות לשלשה עיקריים: מלכים, משרתים וקוצים (או עבדים).

כדי לקיים את המסורת של שלושים הנגינות יש לקבוע שני תנאים: א) לספור רק צורות ולא תפקידים. יש להוציא לפי"ז את האזלא מהמשרתים, כי יש לו שם גם בטעמים – הפשטא. אף כי מקומם שונה באות – צורתם זהה. כן נוציא את הנטויה מהמשרתים כי יש דוגמתו בטעמים – הטפחה. ב) נמנה בכלל הטעמים אותם סמנים דקדוקיים שנמנו בלוח הספרדי.

עתה נקבל שלושים טעמים לפי הסדר דלקמן: י"ב טעמים ראשיים שמנו בעלי המסורת, נוסף עליהם: 1) הסגולתא שהוא בכלל זרקא 2) קרני פרה הנכלל בפזרא 3) הטרסים הנכלל בטרס 4) זקפא רבא הנכלל בזקפא 5) השלשלת נוריד מהמשרתים את האזלא והנטויה וכשיטת ר"י בן בלעם נוסף את שופר הפוך והמארכה הכפולה – הריהם יחד עשרים וארבעה ועם ששת הסמנים הדקדוקיים שבלוח הספרדי הגענו למספר המסורתי שלושים נגינות. ברם לא כללנו את הפסיק, אם נקבל את השוא געיה לטעם אחד ונשמיט את הגעיה שוא יהיה מספרם שלושים עם הפסיק.

השכחה שגברה בעמנו והאבדון בענייני הלשון, פגעו בעיקר בנגינות שנמנו בלוח הספרדי שעיקרם ההטעמה. כיוון שעיקרם רק לשם יופי הקריאה, לא ייחסו להם חשיבות רבה המדקדים. הקדמונים שהיו שקועים בחבור שירים שקולים לא בארו תכונות סמנים אלה. במשך הדורות רבו השיבושים, ויש אף שהגיעו למסקנה על חלקם שהם רק סוד ואין למדקדק לעסוק בהם.

יודעים אנו את גורל הדגש והרפא. את הרפא אין מסמנים כלל בספרים, ואופן הגייתו של הרפא בגימל ודל"ת ובתי"ו אבד מפיהם של עדות רבות בישראל. ולא עוד, גם על סימן הדגש היו המדקדים צריכים להלחם כדי להאירו בפי הציבור.

כבר בדורות קודמים התאוננו מדקדים על חסרון ידיעתם בתפקיד הטעמים. בחומש דפוס מנטובה משנת תפ"ד מובאים דברי החכם ר' שלמה ידידיה מנורצי: "שאלו שאלוני החברים המקשיבים לקולי, אשר נפשם חשקה בחכמת הקריאה לכתב להם משפטי הטעם אשר נקרא בשם "מאריך" או געיה" או "מתג" לכלליו

2 לא מצאתי מקורו [הערת העורך]

ודקדוקיו ובפרט עם נקודת השוא כי רוב מה שטעו הנקדנים הוא בו. ואען ואומר כי גם אני חולייתי כמוהם ואליהם נמשלתי ואחשבה לדעת זאת עמל הוא בעיני "וכל מאריך טרחא", כי יתחמץ לבבי וכליותי אשתונן ואני בער ולא אדע ומי יתן ידעתי ואמצאהו..."

יותר מכך כתב המדקדק האיטלקי מוה"ר שאול כהן ס"ט בספרו לחם הבכורים: "ועל הרוב ה"מקף" לא יתן ולא יוסיף דבר בין התיבות ולא נודע הכרח שימושו ועניינו וצרכו, אחר שאינו משמש דבר שלא יורה עליו הסמיכות בלעדיו. אך בוודאי כי בא לרמוז דבר סוד ליראי ה' ולחושבי שמו. ודי לנו לידע כלליו ולא לתת טעם למציאותו, כי המדקדק נותן כללי הלשון ובודק בטעם עד מקום שידו מגעת כפי דרכי הדקדוק והשאר מניח לבעלי הסודות".

טעמי המקרא – לפי מנהג הקריאה של האשכנזים
 זְרָקָה סְגוּלָּה מְנַח מְנַח רְבִיעַ מְהֻפָּךְ פְּשֻׁטָא זְקַף קָטָן
 זְקַף גְּדוֹל מְרַכָּא טְפָחָא אֶתְנַחְתָּא פְּזֵר תְּלִישָׁא קְטַנָּה
 תְּלִישָׁא גְדוֹלָה קְדָמָא וְאִזְלָא אִזְלָא-גְרֵשׁ גְרֵשִׁים
 דְרָגָא תְבִיר יְתִיב פְּסִיקוּ מְתַג סוּף-פְּסוּק שְׁלֵשֶׁת
 קְרָנֵי-פְרָה מְרַכָּא-כְפוּלָה יְרַח-בֶּן-יוֹמוֹ

טעמי המקרא – לפי מנהג הקריאה של עדות המזרח
 זְרָקָה מְקַף-שׁוּפָר-הַנְלָךְ סְגוּלָּתָא פְּזֵר-גְדוֹל
 תְּלִישָׁא תְלִישָׁא אִזְלָא גְרֵשׁ פְּסִיקוּ רְבִיעַ שְׁנֵי-גְרֵשִׁין
 דְרָגָא תְבִיר מְאָרִיךְ טְרַחָא אֶתְנַח שׁוּפָר-מְהֻפָּךְ
 קְדָמָא תְרֵי-קְדָמִין זְקַף-קָטָן זְקַף-גְדוֹל שְׁלֵשֶׁת
 תְרֵי-טְעָמֵי יְתִיב סוּף-פְּסוּק